

Het nut van waarheid

door Eline Severs

Het succes dat populisten oogsten wanneer ze de grenzen tussen feit en fictie vervagen, wordt vaak verklaard door de beperkte (collectieve) politieke competentie van de burgers. Dit beeld van de *massa* die ten prooi valt aan populistische indoctrinatie, is echter een ongelukkige herhaling van 18e-eeuwse elitaire opvattingen over de democratie, en leidt de aandacht af van de onderliggende vertrouwenscrisis in de politiek. Het vertrouwen, en niet de waarheid, zou ons belangrijkste aandachtspunt moeten zijn.

Onze tweeslachtige relatie met de waarheid

Uit ons dagelijks taalgebruik en onze sociale activiteiten blijkt een opmerkelijke dubbelzinnigheid met de waarheid. Enerzijds bestaat er een ingebakken verlangen naar waarheid: we leren onze kinderen ‘altijd de waarheid te zeggen’ en getuigen in de rechtbank moeten plechtig zweren ‘de gehele waarheid en niets dan de waarheid te zeggen’. We geloven dat ‘de waarheid ons zal bevrijden’ en vragen daarom geregeld aan anderen om ‘de feiten onder ogen te zien’. Anderzijds geven we echter ook toe dat deze feiten niet altijd ‘voor zich spreken’ en zien we ‘een leugentje om bestwil’ door de vingers om de gevoelens van anderen niet te kwetsen.

Deze dubbelzinnigheden komen niet alleen in het dagelijkse leven voor. Eigenlijk brengen ze het tweeslachtige standpunt van mensen aan het licht over het belang van de waarheid bij het inrichten en besturen van de samenleving.

De waarheid en de politiek

Het principe zelf van het politieke pluralisme berust op de visie dat er onoverkomelijke verschillen bestaan in de manier waarop mensen de wereld ervaren en percipiëren. Deze visie trekt niet het bestaan van feiten in twijfel (die in deze bijdrage worden opgevat als werkelijk bestaande gebeurtenissen of wetenschappelijk onderbouwde sociale patronen). Echter, de manier waarop mensen feiten interpreteren en het soort normatieve conclusies dat ze uit feiten afleiden, lopen sterk uiteen. Ook al zijn we het eens over de diagnose van een maatschappelijk probleem, toch is de kans groot dat we het oneens zijn over de meest geschikte aanpak ervan; die kan, bijvoorbeeld, ingegeven zijn door onze neiging naar liberale dan wel socialistische waarden. Dit illustreert het verschil tussen waarheid (opgevat als een toestand of kwaliteit van waar zijn, die in overeenstemming is met de feiten) en geloof (wat men voor waar houdt en het soort kennis waarvoor men open staat). In dit opzicht houdt de politiek altijd een concurrentieslag in om wat we voor waar houden.

Bovendien getuigen de burgers van een zekere ambivalentie rond het belang van ‘de waarheid zeggen’ in de politiek. We willen dat onze politici moreel karakter tonen, maar niet dat ze zich ‘heiliger dan de paus’ opstellen en door hun tegenstanders worden uitgespeeld. Zo ook zien we wangedrag door de vingers wanneer dit noodzakelijk blijkt om tot de gewenste resultaten te komen.¹ De stelling van Niccolò Machiavelli² dat misleiding een essentiële vaardigheid van politieke leiders is, klinkt misschien amoreel. Toch zullen velen beamen dat het onmogelijk is volkomen onschuldig te regeren en dat politici soms hun handen vuil moeten maken.³

De waarheid voorbij

De relatie tussen de politiek en de waarheid is altijd doortrokken geweest van dubbelzinnigheden; waarom dan nu ineens dat debat rond de post-waarheid? En wat betekent het precies?

Eerst en vooral moet worden opgemerkt dat de term ‘post-waarheid’ bijzonder misleidend is: hij suggereert ten onrechte dat het verleden ooit door de waarheid werd beheerst en negeert de continuïteit in onze uitdagingen om met feiten om te gaan. De wereld is niet drastisch veranderd: onze sociale posities (klasse, geslacht, ras/ethniciteit, leeftijd, seksuele geaardheid ...) hebben altijd al een impact gehad op de feiten die we bereid zijn te aanvaarden en als bewijs toe te laten.⁴

Wat wél lijkt te zijn veranderd, is de houding van mensen jegens het gezag van de gevestigde kennis. Dit uit zich in verschillende trends. De meningsverschillen over verifieerbare feiten en algemeen aanvaarde stellingen (over klimaatverandering, vaccins, veiligheid, evolutie ...) nemen toe. Dit ‘verval van de waarheid’ gaat gepaard met een afnemend vertrouwen in de traditionele informatieverstrekkers en kennismakers, zoals de journalistiek en de wetenschap. Daarnaast merken we ook een tendens om persoonlijke overtuigingen boven de feiten te stellen.⁵

Als mogelijke verklaring voor deze trends wijzen onderzoekers naar de technologische innovaties en de opmars van de sociale media.⁶ De sociale media dragen bij tot zowel de verspreiding van desinformatie als de fragmentatie en polarisatie van informatie. Online-echokamers voeden bestaande vooroordelen in onze perceptie van de wereld: ze verstrekken informatie die al aansluit bij onze kijk op de wereld en verspreiden anekdotische bewijzen die ertoe bijdragen dat gevestigde stellingen over de werkelijkheid worden ontkracht. Zo ook wakkert de kennis van de personalisatiealgoritmen in onlinezoekmachines het wantrouwen ten opzichte van de mainstream media aan.⁷

Deze diagnose heeft geleid tot een versterkte inzet op factchecking, pogingen tot regulering van de socialmediaplatforms en de verbetering van de digitale kennis en het kritisch denken.⁸

De waarheid als vertrouwensfunctie

Anderen schrijven de oorzaak van het huidige verval van de waarheid toe aan het succes van het postmodernistisch denken.⁹ De postmodernistische stelling dat er niet zoiets als de universele waarheid bestaat, wordt geacht een vorm van moreel relativisme te bevorderen en zet mensen aan persoonlijke overtuigingen boven de gevestigde kennis te stellen. Deze stelling is niet alleen onjuist, maar ook misleidend.

Het postmodernisme weerlegt het bestaan van feiten niet. Het stelt daarentegen dat onze kennis tijd- en cultuurgebonden is: onze perceptie van de wereld en het soort vragen dat we voor empirisch onderzoek formuleren, kaderen binnen bepaalde socio-economische en culturele structuren. Deze structuren zijn niet neutraal: ze zijn het resultaat van historische machtsconflicten en blijven gekenmerkt door machtsverschillen. Het postmodernisme sensibiliseert rond de verwevenheid van macht en kennisproductie, en bekritiseert totaliserende verhalen die sommige feiten prioriteren en uitleggen hoe ze moeten worden geïnterpreteerd en gevaloriseerd. Het neemt stelling tegen groepsdenken (*la pensée unique*).

Dat is iets heel anders dan stellen dat elke opvatting of waarde geldig is (een moreel relativistisch standpunt). Het postmodernisme ontwikkelt veeleer een houding van morele nederigheid en zet ons aan stil te staan bij vragen zoals: Wie spreekt uiteindelijk de waarheid? En wie heeft baat bij een bepaalde voorstelling van de werkelijkheid?

In deze context is het accurater om de opmars van complot- en anti-systeemdenken niet te zien als een bewijs van een *waarheidscrisis*, maar als een onthulling van een diepe *vertrouwenscrisis*. De waarheid, of het vermogen om een gedeelde weergave van de werkelijkheid vast te stellen, hangt af van het vertrouwen. En steeds vaker lijken mensen zich af te vragen of dominante discours hun eigen belangen dan wel die van invloedrijke elites weerspiegelen.

Deze vertrouwenscrisis wijst erop dat de huidige inspanningen op het gebied van factchecking, regulering van socialmediaplatforms en verbetering van de digitale kennis slechts *een deel* van het antwoord kunnen zijn. Om het vertrouwen te herstellen is het essentieel te begrijpen *waarom* mensen zich laten verleiden door populistische aanvallen op de waarheid.

Vertrouwensherstel

Ons tijdperk wordt gekenmerkt door talloze bedreigingen: van klimaatrampen tot wereldwijde migratie over delokalisatie van bedrijven, desinformatie en snelle veranderingen in technologie, communicatie en economie. Intussen hebben het neoliberalisme en zijn doctrine van de meritocratie (waarbij het individu verantwoordelijk is voor zijn persoonlijke successen en mislukkingen) bijgedragen tot een ingrijpende erosie van de traditionele solidariteitsmechanismen.

Onderzoekers brengen de opmars van het extreemrechtse populisme steeds vaker in verband met breedgedragen percepties van onveiligheid, crisis, bezorgdheid, verlatenheid, angst en vervreemding onder de burgers.¹⁰ Wat Anthony Giddens¹¹ vroeger aanwees als een algemeen gevoel van controleverlies, of een ‘op hol geslagen wereld’ (*Runaway World*), wordt nu geïnterpreteerd door de lens van de ontologische onzekerheid; een fundamenteel gebrek aan veiligheidsgevoel in deze wereld. Populistische actoren gedijen niet alleen op de onzekerheid die mensen ervaren door het uiteenvallen van hun samenleving, maar reiken burgers ook pistes aan om hun eigenwaarde en plaats in de wereld opnieuw op te eisen.¹² Hun discours bevestigen de opvattingen die de burgers hebben over het zelf en de anderen: ze wakkeren bij hun aanhangers een gevoel van

slachtofferrol aan en hekelen tegelijk de linkse activisten en de cultuur van het politiek correcte denken.¹³

Met nijpende gevolgen: uit onderzoek blijkt dat burgers die een gevoel van machtsontwaarding of statusverlies ervaren, bereid zijn politici die een loopje nemen met de waarheid en de normen overtreden, te steunen. Hoe meer een politicus van de gevestigde normen afwijkt, des te geloofwaardiger zijn bewering is dat hij de *ware* vertegenwoordiger is van al wie dergelijke normen als een ongelijk voordeel voor meer bevoorrechte groepen in de samenleving beschouwt.¹⁴

Het idee dat de goedkeuring door de burgers van een normoverschrijdend gedrag een vorm van symbolisch protest inhoudt, moet ons tot nadenken stemmen. Het wijst erop dat de greep van populisten op de waarheid niet kan worden verklaard door eenvoudigweg terug te grijpen naar het aloude beeld van een goedgelovige massa. Symphatisanten zijn niet blind voor de halfbakken waarheden van bepaalde populistische actoren. Integendeel, de burgers lijken de populistische actoren te belonen voor hun grotere waarheid over macht en de ongelijke verdeling ervan in de politiek en de samenleving.¹⁵

Hoe onbehaaglijk deze boodschap ook mag overkomen, ze biedt pistes voor politieke actie. Politici moeten effectieve en empathische antwoorden aanreiken die de waardigheid van de burgers bevestigen en die, in de woorden van Michael Sandel¹⁶, de bijdragen van alle burgers aan de samenleving waarderen, ongeacht hun professionele status of succes bij het beklimmen van de bedrijfsladder. Hoewel deze opdracht omvangrijk is en waarschijnlijk actie op diverse fronten vraagt, lijkt een belangrijke stap te bestaan in een gedeeltelijke ontmanteling van de (meritocratische) instellingen waardoor we het werk en de levenservaring van universitair opgeleide klassen zijn gaan waarderen boven die van fabrieksarbeiders, (onbetaalde) zorgverleners, supermarktbedienden, loodgieters of vrachtwagenchauffeurs.

-
- 1 Peter Johnson, *Frames of Deceit. A Study of the Loss and Recovery of Public and Private Trust* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 4-5.
 - 2 Niccolò Machiavelli, *The Prince* (London: Penguin Books, 2014 [1532]).
 - 3 John M. Parrish, *Paradoxes of Political Ethics: From Dirty Hands to the Invisible Hand* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007).
 - 4 Sandra Harding, *Objectivity and Diversity. Another Logic of Scientific Inquiry* (Chicago: University of Chicago Press, 2015).

- 5 Jennifer Kavanagh, Michael D. Rich, *Truth Decay: An Initial Exploration of the Diminishing Role of Facts and Analysis in American Public Life* (California: Rand Corporation, 2018).
- 6 Petros Iosifidis, Nicholas Nicoli, *Digital Democracy, Social Media and Disinformation* (London: Routledge, 2021).
- 7 Shoshana Zuboff, *The Age of Surveillance Capitalism. The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power* (London: Profile books, 2019).
- 8 Sarit Barzilai, Clark A. Chinn, 'A review of educational responses tot he "post-truth" condition: Four lenses on "post-truth" problems', *Educational Psychologist*, 55: 3 (2020), 107-119 (108-109).
- 9 Michiko Kakutani, *The Death of Truth: Notes on Falsehood in the Age of Trump* (New York: Tim Duggan Books, 2018); Lee McIntyre, *Post-Truth* (Cambridge: MIT Press, 2018).
- 10 Ruth Wodak, *The Politics of Fear: What Right-Wing Populist Discourses Mean* (London: Sage, 2015).
- 11 Anthony Giddens, *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age* (Stanford: Stanford University Press, 1991).
- 12 Christine Agius, Annika Bergman Rosamond, Catrina Kinnval, 'Populism, ontological insecurity and gendered nationalism: Masculinity, climate denial and Covid-19', *Politics, Religion & Ideology*, 21: 4 (2021), 432-450; Alexandra Homolar, Georg Löffmann, 'Populism and the affective politics of humiliation narratives', *Global Studies Quarterly*, 1: 1 (2021) <<https://doi.org/10.1093/isagsq/ksab002>>
- 13 Miles T. Armaly, Adam M. Enders, 'Why me? The role of perceived victimhood in American politics', *Political Behaviour*, (2021) <<https://doi.org/10.1007/s11109-020-09662-x>>
- 14 Oliver Hahl, Minjae Kim, Ezra W. Zuckerman Sivan, 'The authentic appeal of the lying demagogue: Proclaiming the deeper truth about political illegitimacy', *American Sociological Review*, 83: 1 (2018), 1-33 (6).
- 15 Ibid., 6.
- 16 Michael Sandel, *The Tyranny of Merit. What's Become of the Public Good?* (London: Penguin Publishers, 2020).

